Mădălina STRECHIE, Universitatea din Craiova

MENTALITĂȚI ROMANE: *IMPERATOR*. LEXICUL ILUSTRATIV

Cetatea Antică a Romei a constituit un subiect inepuizabil pentru numeroase studii şi lucrări, dar foarte puține dintre acestea se referă la mentalitățile romanilor care au făcut dintr-o *urbs* un *orbis*. Studiul nostru a ales din mentalitățile romane pe aceea referitoare la figura **imperator-**ului, figură emblematică pentru istoria romanilor de la fondarea cetății eterne până la decăderea ei. Acest personaj polivalent al romanilor nu a creat numai o mentalitate, ci o adevărată instituție politico-socială care a fost receptată mai ales în Europa din Evul Mediu, Renaştere, era modernă şi de cele mai multe ori a inspirat şi contemporaneitatea.

Terenul mentalităților antice presupune şi multe speculații, dar acest demers va urmări elementele constitutive ale acestei complexe structuri mentale romane insistând în acelaşi timp şi pe reprezentarea acesteia în cadrul societății romane. Ne vom ajuta în această prezentare de un lexic ilustrativ (inclusiv familia de cuvinte, expresii, abrevieri epigrafice, formule juridice etc.).

Componentele urmărite la această mentalitate romană sunt: religioase, simbolico-militare, juridice, politice şi instituționale. Vom demonstra astfel importanța şi evoluția **imperator**-lui în istoria romană.

Am ales acest personaj din mentalul roman fiind cel mai concludent exemplu de reacție şi contrareacție a modului de a gândi, de a reacționa şi de a contra-reacționa (acțiuni definitorii pentru domeniul mentalităților) pe care romanii l-au avut față de acest simbol permanent al istoriei lor.

Imperator era în primul rând posesor de **imperium,** de aceea vom face o analiză a valorilor acestuia în cadrul societății antice ale fiilor lui Marte, puterea reprezentând coordonata de bază ale acestui simbol; polivalența lui *imperium* se resfrânge şi asupra lui **imperator,** care pe lângă valorile acestuia cumula şi altele.

Despre **imperium** se poate vorbi în societatea romană încă de la fondarea cetății. A avut la început un sens juridico-religios pentru că regele era considerat posesor de **imperium** divin (un concept mentalitar foarte răspândit la toate civilizațiile antice, faraonul egiptean era considerat trimisul zeilor, împăratul chinezilor era socotit fiul cerului, despotul oriental fiind şi el perceput ca trimisul zeilor pe pământ etc.)

Valoarea sacră a lui **imperium,** valoare preluată şi de **imperator** s-a manifestat în perioada regalității mai ales prin ritualul declarației de război care marca începerea unui conflict al Romei. Astfel *pater patratus* care era şeful colegiului feţialilor se îmbrăca distinct ca o întruchipare a lui Iuppiter. El reprezenta puterea statului roman conferită de către rege care îl autoriza pentru acest ritual. Se invocau zeii după care *pater patratus* arunca o săgeată ca simbol al războiului. După această declarație de război inamicul era lăsat în grija **imperator**-ului aflat în fruntea armatei (acesta era implicit regele, comandantul suprem al armatei). [1]

Comparând acest ritual din cele mai vechi timpuri cu epoca regalității, **imperator-**ul nu era altceva decât un executant al voinței zeilor care erau *auctores*. Zeii erau cei care îi oferea **imperium** pentru a guverna bine. Aşadar primul **imperator** a fost Romulus, primul rege al Romei care a fost de drept divin (prin filiația sa din zeul Marte). **Auctores** (cu sensul de cei care îi garantau conducerea) erau zeii şi senatorii cu care guverna. **Imperium-**ul avea deci pe lângă componența sacră (proveniența de la zei) şi o componentă socială (el era acordat şi prin voința poporului). [2]

În perioada republicii romane consulii au preluat de la regalitatea detronată principiul militar al lui **imperator** ei fiind comandanții supremi ai armatei. La **imperium**-ul consular li

BDD-A3416 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:26 UTC)

se adăuga şi **auctoritas** provenită din calitatea lor de senatori care le conferea *ius agendi cum patribus* (dreptul de a acţiona ca şi senatorii). [3]

Imperium-ul perioadei republicane a trecut de la rege la magistraturile superioare, fiind vizibil prin atribuţiile acestora. De asemenea în această perioadă se diferenţiază două tipuri de **imperium.** Exista un aspect al celui exercitat în Roma până la prima piatră militară (în jur de 1000 de paşi) numit **imperium domi** şi un alt aspect al acestuia exercitat în afara incintei Romei numit **imperium militiae**. [4]

Acest principiu politico-religios era limitat de *ius provocationis* (dreptul de a convoca poporul), dar cel mai mare **imperium** îl aveau consulii pentru că ei deţineau şi puterea militară. În cazul acestei magistraturi colegiale **imperium**-ul era total asupra cetăţenilor romani înarmaţi. Comandantul militar nu avea voie (datorită lui **imperium domi**) să intre cu armatele în *pomerium* (iniţial incinta sacră a Romei) devenită simbolul vieţii civile şi al democraţiei. [5]

Imperium avea valoare şi în procedura penală, care a trecut în timpul republicii romane de la rege la consuli cu aceeaşi valoare; consulii puteau judeca principalele cauze şi puteau pronunţa orice tip de pedepse inclusiv pe cel capitale. Această valoare juridică a lui **imperium** includea şi drepturile magistraţilor de a convoca adunările populare. [6]

Magistraturile romane superioare aveau şi ele un **imperium** diferenţiat. Întâlnim la unele un **imperium maius,** la altele un **imperium minus.** Pretorii de exemplu urmau imediat după consuli ca valoare a puterii, dar această valoare era predominant juridică, civilă şi ritualică (ei puteau lua auspicii).

Fiecare dintre magistraturi deţinea o componentă juridică a lui **imperium continuum** prin aceea că niciuna dintre ele nu rămânea vacantă. Exista tot timpul un *inter-regnum* şi *interrex*, funcţii care aveau rolul de a asigura şi existenţa **imperium**-ului. Pretorii aveau ca atribuţie a puterii lor *ius edicendi* (dreptul de a spune dreptul) care era unul dintre pilonii puterii politice (cu toate aceste valori ale lui **imperium,** pretorii nu erau **imperatori** pentru că nu puteau comanda armate, ei nedeţinând componenta militară a lui **imperium,** însă prin *cursus honorum* ei puteau ajunge consuli şi implicit **imperatori**-s.n.).

Alături de consulat şi pretură şi tribunii plebei vor începe să deţină o putere asemănătoare din punct de vedere juridică prin dreptul de veto, dar şi una religioasă prin sacralitatea şi inviolabilitatea lor.

Dictatorul era însă posesorul celui mai mare **imperium,** el însumând toate valorile acestuia. [7]

Imperator-ul a început să se asemene cu dictatorul din punct de vedere al importanţei **imperium-**ului. Calitatea militară a puterii a fost exercitată vizibil pentru prima dată de către Scipio Africanul, apoi de către Lucius Cornelius Sulla care face o adevărată reclamă acestei funcţii militare prin baterea de monede cu legenda **triumphator.** [8]

Aceasta este menţiunea clară a triumfului obţinut ca ***i*mperator** pe care îl putem interpreta drept general deci un grad în cadrul ierarhiei militare romane. Organizarea triumfului unui general victorios menţinea tradiţiile legendare ale ritualurilor străvechi de onorare-identificare cu Iuppiter. Titlul acesta i-a fost conferit mai întâi şefului ierarhiei zeităţilor romani *Iuppiter Optimus Maximus,* titlul fiind decernat apoi prin acalamţiile trupelor generalului victorios asupra unor neamuri străine.

Primul general care s-a bucurat de o astfel de titulatură şi de organizarea publică a triumfului (de fapt defilarea trupelor victorioase în Roma-s.n.) a fost învingătorul lui Hannibal, cel care a pus capăt secolului de războaie romano-punice, marele Scipio. [9]

Comandantului trupelor i se permitea o vestimentaţie solemnă şi etalarea prăzilor de război. El defila în fruntea soldaţilor săi în uniformele de gală intonând diferite imnuri şi rostind formula cu încărcătură magică **IO TRIUMPHE.** [10]

IO este o abreviere a lui Iuppiter. Victoria i se dedica lui Iuppiter făcându-se vizibilă o altă mentalitate romană şi anume contractul cu zeii exprimat de cele mai multe ori prin formula: **Do ut des** – dau ca să mi se dea-trad.n. Dedicarea victoriei lui Iuppiter era aşadar necesară pentru că Iuppiter a fost cel care i-a ajutat pe romani să obţină victoria.

BDD-A3416 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:26 UTC)

Această defilare prilejuia armatei să intre în oraş, iar prin spectacolul oferit asigura coeziunea socială, manifestarea fiind destinată mai ales plebei. În acealaşi timp era o demonstraţie de forţă a romanilor şi o celebrare a cetăţii romane, dar constituia şi etalarea patriotismului roman. Gloria era adigurată **imperator-**ului aclamat prin expunerea capturilor de război. El îşi asigura în acelaşi timp şi o platformă politică. Au fost foarte multe cazuri când **imperatorii** au devenit oameni politici de calibru în statul roman.

Deşi se bucurau de onoruri destinate zeilor, **imperatorii** triumfători aveau **maiestas secunda**, zeii erau cei care se bucurau de **maiestas plena.** [11]

Imperator-ul republican va prelua şi din atribuţiile lui **pontifex maximus**, mai ales prin autoritatea lui de comunicare prin diverse procedee (sacrificii rituale) cu divinităţile. De cele mai multe ori prerogativele religioase şi militare însoţeau această funcţie care va deveni una predominat politică.

Caesar a fost mai întâi **pontifex maximus** după care a devenit **imperator** prin cucerirea Galiei ceea ce i-a asigurat şi o carieră politică fulminantă.

Triumful militar organizat **imperator-**ului demonstra cel mai bine legătura dintre religie şi realitatea socio-militară a acestei structuri mentalitare romane pe care o analizăm. Cel care triumfa era copia lui Iuppiter pe pământ. [12]

Imperator-ul de tip monarhic a început să se manifeste dinaintea instaurării imperiului ca formă de guvernare la Roma. Mai ales din secolul I a. Chr. forţa militară exercitată de către un **imperator** devine şi una de foarte mare importanţă politică. Cel care a inaugurat tipul **imperator-**ului politician a fost Marius. Acesta a fost un mare comandant militar care a realizat una dintre cele mai de substanţă reforme militare marcînd astfel pentru totdeauna structura armatei romane. Simpatia publică dobândită ca *i***mperator** i-a fost benefică pentru funcţiile politice pe care le-a avut. Sulla, unul dintre locoteneţii săi a ajuns la rândul său **imperator**, iar în viaţa politică nu s-a mărginit la funcţia de consul, el şi-a însuşit magistratura extraordinară a dictatorului.

Imperium-ul său era aşadar omnipotent. Prin cumularea funcţiilor militare şi a celor civile **imperator-**ul Sulla a provocat şi un război civil. Primul război civil care a însângerat Roma a avut loc între doi **imperatori** : Marius şi Sulla urmaţi de partizanii lor. Cel de-al doilea conflict fratricid care va zgudui cetatea celor şapte coline a fost opera altor doi **imperatori** din viaţa politică romană: Pompeius şi Caesar. Pompeius a intrat în viaţa politică datorită obţinerii gloriei militare prin eradicarea pirateriei, victorie care i-a adus şi cognomenul de **Magnus.**

Caesar va obţine şi el gloria militară şi titlul de imperator în urma campaniilor galice. Alături de un alt **imperator** Crassus, cei doi oameni politici amintiţi anterior vor realiza un triumvirat, o alianţă a **imperator-**ilor (Crassus a triumfat şi el în faţa revoltei sclavilor lui Spartacus).

Caesar a fost **triumfator-**ul din această alianţă şi începând cu el mentalitatea romană asupra acestui simbol pe care îl analizam s-a modificat fundamental ajungându-se la **imperator-**ul de tip monrahic. Marele om politic roman şi-a exercitat drepturi demne de un rege, utilizând prerogativele imperatorului, dictatorului şi cele ale preotului (el fiind anterior **pontifex maximus**). Dintre numeroasele drepturi cele mai vizibile au fost pentru societatea romană baterea de monede cu efigia sa, onoruri demne de zei (el şi-a cultivat mitul originii divine prin descendenţa din Venus) tocmai pentru a subjuga mentalul romanilor, construcţii publice şi cueriri pentru Roma.

Caesar s-a purtat în calitate de **imperator** ca un zeu prin acordarea clemenţei pentru cei învinşi. [13]

Imperator-ul epocii imperiale a primit ultimele retuşuri din partea lui Augustus; acesta nu a fost numai *restitutor Rei publicae Romanae,* ci şi al insituţiei **imperator-**ului roman căruia îi oferă valoarea imperială şi prin includerea lui în titulatura imperială. **Imperator** este de acum *praenomen*-ul oricărui împărat roman identificând presoana imperială cu prerogrativele acestei funcţii: militare, de comandă, religioase, politice, divine,

BDD-A3416 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:26 UTC)

administrative, instituţionale etc. Perioada imperială aduce aşadar **imperator-**ului plenipotenţa tuturor epocilor istoriei romane anterioare.

În inscripţiile romane titulatura imperială va apărea de la Augustus cu formula: *IMPERATOR CAESAR AUGUSTUS*, iar prima parte a titulaturii s-a abreviat de obicei prin *IMP*. De asemenea se întâlneşte şi urmat de o cifră pentru a denumi victoriile obţinute pe câmpul de luptă. De obicei prima salutaţie de **imperator** se făcea la instaturarea ca împărat. [14]

Din perioada imperială s-a fundamentat şi părerea romanilor că *imperator*-ul reprezintă **princeps** (primul dintre cetăţeni) care desemna persoana statului roman şi orice atingere a lui **princeps** însemna o fărădelege la adresa statului roman. Mentalitatea latinilor din perioada Principatului era aceea că **imperator-**ul (devenit acum împărat) are *auctoritas*, este dictator perpetuu, consul pe viaţă, are *cura legum et morum* (grija legilor şi a moravurilor-trad.n.) şi este **Augustus. [15]**

Pater patriae va deveni în perioada imperială o altă atribuţie a **imperator-**ului în mentalitatea romanilor. În această calitate împăratul trebuia să asigure poporului său hrană, distracţie şi să îl consulte în politică, cu alte cuvinte să-i comunice poporului pe care îl conducea. [16]

Unii dintre împăraţi au fost cei mai buni **imperatori,** cel mai reprezentativ a fost Traian. Acesta a combinat magistral valoarea militară şi civilă a lui **imperator** ceea ce i-a asigurat titulatura de *optimus princeps.* În calitatea sa de conducător militar numea în posturile de comandă ale armatei legaţi, aleşi din suita sa. De asemenea împăraţii puteau să decoreze soldaţii merituoşi, lucru vizibil mai ales din inscripţiile romane.

Vom reda la finalul studiului nostru câteva dintre formulele, familia de cuvinte precum şi unele expresii în care apare menţionarea acestei mentalităţi romane.

Lexic ilustrativ

Imperium, ii, *s.n. 1. poruncă, ordin...2. dreptul de a porunci, conducere, putere (milit.) comandă...3. funcţie înaltă, demintăţi, la pl. Autorităţi, oficialităţi; 4. stăpânire, stat, imperiu.* [17]
Imperium, *juridic putere/dreptul de a porunci. Era polivalent:* ***imperium merum****=puterea militară şi* ***imperium mixtum****=dreptul unui magistrat de a organiza instanţa, de a face cunoscut dreptul şi de a impune dreptul.* [18]
Impero,*lv.t şi i. 1.a porunci, a ordona, a impune; 2.a conduce, a avea a comanda* [19]
Imperator *(de la impero) era un titul rezervat iniţial lui Iuppiter şi mai apoi a fost decernat generalului victorios...de la sfârşitul secolului I,* ***imperator*** *devine un nume comun şi îl desemnează pe împărat.* [20]
Lex de imperio=*acordarea puterilor noului împărat.*
Dies imperii=*ziua împăratului*
...ab **imperatore** ***misso****...(epigrafic)=fiind trimis de către împărat (sau comandant)*
...donis donato ... ab **Imperatore**...*(epigrafic)=fiind dăruit cu decoraţii de către împărat.* [21]
Male **imperando** *summum imperium amittur. Funcţia cea mai înaltă poate fi pierdută printr-o guvernare greşită. (Syrus)* [22]
Ave, Caesar **imperator**, *morituri te saluntant! Să fii slăvit caesar, împărate, cei care vor muri te salută. (Suetonius)*
Decet **imperatorem** *stantem mori. Un împărat trebuie să moară stând în picioare. (Suetonius)* [23]

Am selectat cele mai cunoscute şi reprezentative valori ale lui **imperium** şi **imperator** pentru a ajuta prezentării mentalităţii romane alese de către studiul nostru. Această mentalitate era foarte prezentă în cetatea celor şapte coline care a inovat forme, instituţii, legi. Creaţiile sale au marcat întreaga civilizaţie europeană. Împăraţii şi conducătorii Europei din toate perioadele sale istorice au împrumutat din valorile acestei structuri mentalitare romane.

NOTE

[1] Pierre, Grimal (1960). *La civilisation romaine.* Paris: B. Arthaud, France, p. 124.
[2] *Ibidem,* pp. 127-130.
[3] *Apud* Eugen Cizek (1998). *Mentalităţi şi instituţii romane.* Traducere în limba română Ilieş Câmpeanu. Bucureşti: Editura Globus, p. 118.

BDD-A3416 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:26 UTC)

[4] Vasile Val Popa (2004). *Drept privat roman.* Bucureşti: Editura All Beck, p. 79.
[5] Pierre Grimal (1960). *op. cit.,* pp.118-119.
[6] *Apud* Emil Molcuţ (2007). *Drept privat roman.* Ediţie revăzută şi adăugită. Bucureşti: Universul Juridic, p. 23, 29.
[7] Pierre Grimal (1960). *op. cit.,* pp. 127-130.
[8] Cf. Eugen Cizek (1998). *op. cit.,* p. 122.
[9] *Apud* (2000). ****Larousse. Dicţionar de civilizaţie romană.* Jean-Calude Fredouille, profesor la Universitatea Paris X-Nanterre, Traducere de Şerban Velescu. Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, p 100.
[10] Fustel de Coulanges (1984). *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului şi instituţiilor Greciei şi Romei.* vol. II. Traducere de Mioara şi Pan Izverna, traducerea notelor de Elena Lazăr, prefaţă de Radu Florescu. Bucureşti: Editura Meridiane.
[11] *Apud* Eugen Cizek (1998). *op.cit.,* p. 179.
[12] Cf. Andreea Giardina, coordonator (2001). *Omul roman.* traducere de Dragoş Cojocaru. Iaşi: Editura Polirom, p. 81.
[13] Cf. Michael Crawford (1997). *Roma republicană.* Traducere şi cuvânt înainte de Mihai Gramatopol. Bucureşti: Editura Meridiane, pp. 183-186.
[14] Constantin C. Petolescu (2001). *Epigrafia latină.* Bucureşti : Editura Ars Docendi, pp. 42-44.
[15] *Apud* Gheorghe Ceauşescu (2000). *Orient şi Occident în lumea greco-romană.* Bucureşti: Editura Enciclopedică, pp. 143-156.
[16] Cf. Yves Roman (2007). *Împăraţi şi senatori. Istoria politică a Imperiului Roman, Secolele I-IV.* Traducere din limba franceză de Mihai Popescu. Bucureşti: Editura Seaculum I.O. pp. 335-336.
[17] Gh. Guţu (1993). *Dicţionar Latin-Român.* Ediţie revăzută şi completată. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, p. 208.
[18] *Apud* Lucian Săuleanu, Sebastian Răduleţu (2007). *Dicţionar de expresii juridice latine.* Bucureşti: Editura C.H. Beck, p. 142.
[19] Gh. Guţu (1993). *op. cit.,* p. 208.
[20] (2000). ****Larousse. Dicţionar de civilizaţie romană,* p. 100.
[21] Constantin. C. Petolescu (2001). *op. cit.,* p.172, 176.
[22] (1976). ****Proverbe şi cugetări latine.* Ediţie îngrijită de Vasile D. Diaconu şi Maria Marinescu- Himu, colecţia Cogito. Bucureşti: Editura Albatros, p. 39.
[23] *Ibidem,* p. 234.

BIBLIOGRAFIE

Gheorghe, Ceauşescu (2000). *Orient şi Occident în lumea greco-romană.* Bucureşti: Editura Enciclopedică.

Eugen, Cizek (1998). *Mentalităţi şi instituţii romane.* Traducere în limba română Ilieş Câmpeanu. Bucureşti: Editura Globus.

Fustel, de Coulanges (1984). *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului şi instituţiilor Greciei şi Romei.* vol. II. Traducere de Mioara şi Pan Izverna, traducerea notelor de Elena Lazăr, prefaţă de Radu Florescu. Bucureşti: Editura Meridiane.

Michael, Crawford (1997). *Roma republicană.* Traducere şi cuvânt înainte de Mihai Gramatopol. Bucureşti: Editura Meridiane.

Andreea, Giardina, coordonator (2001). *Omul roman.* traducere de Dragoş Cojocaru. Iaşi: Editura Polirom.

Pierre, Grimal (1960). *La civilisation romaine.* Paris: B. Arthaud, France.

Gh., Guţu (1993). *Dicţionar Latin-Român.* Ediţie revăzută şi completată. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Jean-Calude, Fredouille, profesor la Universitatea Paris X-Nanterre (2000). ****Larousse. Dicţionar de civilizaţie romană.* Traducere de Şerban Velescu. Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.

Emil, Molcuţ (2007). *Drept privat roman.* Ediţie revăzută şi adăugită. Bucureşti: Universul Juridic.

Constantin, C. ,Petolescu (2001). *Epigrafia latină.* Bucureşti : Editura Ars Docendi.

Vasile, Val, Popa (2004). *Drept privat roman.* Bucureşti: Editura All Beck.

(1976). ****Proverbe şi cugetări latine.* Ediţie îngrijită de Vasile D. Diaconu şi Maria Marinescu- Himu, colecţia Cogito. Bucureşti: Editura Albatros.

Yves, Roman (2007). *Împăraţi şi senatori. Istoria politică a Imperiului Roman, Secolele I-IV.* Traducere din limba franceză de Mihai Popescu. Bucureşti: Editura Seaculum I.O.

Lucian, Săuleanu, Sebastian, Răduleţu (2007). *Dicţionar de expresii juridice latine.* Bucureşti: Editura C.H. Beck.

BDD-A3416 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:26 UTC)

ABSTRACT

*The term **imperator** defines a Roman mentalitiy which proved to be very important through all forms of government of the Ancient Rome: kingdom, republic and empire.*

*Our study aims at describing the Roman mentality regarding the **imperator.** Initially, the term designated a general, the leader of a Roman legion, the person who had an **imperium.** Later on, during the imperial period, the term came to designate the **princeps,** the Roman emperor. Our purpose is to describe the lexicon linked to this Roman mentality, for a better argumentation.*

*In this study we follow the evolution of the mentality regarding the **imperator,** evolution visible mainly in some epigraphic Latin texts belonging to the republican or imperial period, texts that we analized in the paper. We considered useful to enumerate all word forms which are illustrative for this Roman mentality. We insisted on those components referring to Roman republican magistratures and to imperial titles.*

BDD-A3416 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:26 UTC)